

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крикун Людмила Сергіївна – аспірантка кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Наукові інтереси: проблеми винниченкознавства.

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ
В ОПОВІДАННІ «ТЕРЕНЬ» ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Леонід КОЗИНСЬКИЙ (Умань)

У даній статті розглядається специфіка художньо-психологічних прийомів творення образів головних та другорядних героїв Володимиром Винниченком в оповіданні «Терень».

Ключові слова: психологізм, художні прийоми, оповідання,

In this article the specific of artistic-psychological methods of creation of characters of principal and lesser heroes are examined in the story "Teren" by Volodymyr Vynnychenko.

Keywords: psychology, artistic receptions, stories, Volodymyr Vynnychenko

Різноманітна за жанровими ознаками проза Володимира Винниченка, як і загалом його багата творча спадщина, утворює окрему неповторну й колоритну групу зірок в українському мистецькому сузір'ї. Саме з потужним спалахом зірки можна порівнювати появу його психологічної модерної творчості в літературному процесі України, Росії та загалом Європи. Проблеми вивчення психології творення тексту, психологізму літературних творів, психоісторії творчості письменства є актуальними для сучасного українського літературознавства, яке має у своєму активі праці Миколи Кодака, Ніли Зборовської, Василя Фащенко та ін. у цьому напрямку.

Узагальнюючи поняття художнього психологізму, що використовується у світовому літературознавстві, Микола Кодак указує, що це «декларована «рухомою естетикою» або науково реставрована з творчої практики (автора, школи, напряму) система соціально-психологічних поглядів на людину у світлі естетичних сподівань даного часу», а «психологічний аналіз – метод образно-логічного осягнення історично характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості» [5, с. 7].

Василь Фащенко вважав, що предметом психологізму є «відображення внутрішньої єдності психологічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини» [9, с. 49]. Дослідження з допомогою психоаналізу, на думку Ніли Зборовської, можуть допомогти пізнати глибини літератури ХІХ – ХХ ст. Таким чином можна навіть відтворити психоісторію української літератури, оскільки психоаналіз, зокрема класичний, відкриває «могутній закон» «механізму глибинної причинності» [4, с. 10]. Так розкривається суть поведінки людини й умов життя суспільства, що знаходять образне вираження у творах.

Творчість Володимира Винниченка слугує вищезазначеним науковцям яскравим прикладом психологізму літературних творів, вони не можуть без посилань на його твори досліджувати модерну психологічну українську літературу. Сформоване за останні десятиліття винниченкознавство веде ґрунтовні дослідження творчості письменника, зокрема окремі аспекти психологізму як домінантної риси розглядали Олена Гнідан, Людмила Дем'янівська, Лариса Йолкіна, Григорій Клочек, Сергій Михида, Володимир Панченко, Галина Сиваченко. З різних причин не всі дослідження можуть бути використані. Заважає малий тираж, друкування у збірниках наукових праць, які не надходять у продаж, до бібліотек.

Вибір цієї теми зумовлений бажанням повернутися до проблеми, порушеної автором статті ще у своєму дисертаційному дослідженні, яке стосувалося творчості буковинської письменниці Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Зокрема автор, розглядаючи проблему соціального переродження українців, зречення ними своєї національності в повісті «Перекинчики», зазначив: «Є.Ярошинська не була одинока в показі процесу перевтілення людини в умовах соціальної, національної нерівності в суспільстві. Такі процеси свого часу були підмічені О.Кобилянською («Людина», «Царівна»), В.Винниченком («Терень»)» [7, с. 165].

Повість «Перекинчики» Євгенії Ярошинської та оповідання «Терень» Володимира Винниченка писалися й були надруковані в різний час (друковані відповідно 1903 і 1913 рр.), але їх об'єднувало авторське звернення до образу священика, який за своїм статусом виконував роль духовного осередку життя людини й громади. Тему місця і ролі священика в суспільстві в різні часи та різною мірою розкривали Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Анатолій Свидницький, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Наталя Кобринська та ін. Розгляд такої теми у творчості Володимира Винниченка сприяє відтворенню конкретної грані психоісторії української літератури. У цьому контексті цікавим є з'ясування психологічних аспектів творення характерів певних соціальних кіл в оповіданні «Терень» Володимира Винниченка, одне з яких – середовище священиків та їхній вплив на оточення – на той період продовжували цікавити письменство (зокрема, у Володимира Винниченка ще є оповідання «Чекання»).

При розгляді цієї проблеми варто зробити дискурс у минуле, аби відчувати зв'язок поколінь, зрозуміти, що тема була не нова для української літератури. От тільки розв'язана вона була в кожному випадку оригінально. Євгенія Ярошинська почала друкувати цю повість під назвою «В домі протопопи» ще 1898 року в газеті «Буковина». Вибір теми, обрання центральними персонажами повісті священиків, змалювання їхньої недоброчинної поведінки викликало протести інтелігенції краю. Як відповідь на повість у «Буковинських відомостях» від 18 січня 1898 року,

з'явилася невелика замітка «Новоерська порнографія». Її образливий зміст на адресу письменниці привів до припинення публікації наступних частин твору. І тільки видавничі старання Івана Франка допомогли вийти повісті у світ під іншою назвою.

Дізнатися ж щось про написання Володимиром Винниченком оповідання «Терень» можна дуже мало. Крім зазначеного в збірці «Краса і сила» року і місця видання – 1913 р., номери X – XI журналу «Дзвін» – більше нічого не вдалося знайти. Про твір згадують у передмові до названої збірки Іван Дзевєрін [3; 15, с. 18] та Лідія Мацевко [8, с. 12]. Маю ще інформацію про те, що Володимир Винниченко перебував у той час за межами Російської імперії, переховуючись від переслідувань як суспільний і політичний діяч [2, с. 12–14]. Бував він, очевидно, й на Буковині.

Відстань між творами Євгенії Ярошинської та Володимира Винниченка була велика, однак сам факт звернення письменником новішого часу (якого ще й уважали нігілістом) до образу священика був цікавий. Наведу цитату з дисертації, яка деякою мірою коротко передає фабулу оповідання й подає моє тодішнє бачення твору в контексті української літератури: «В оповіданні Винниченка «Терень» (1913) хлопець Терень за платню 15р. протягом місяця з народного поета-пісняра, викривача визискувачів простих людей переродився на писаря, який сам знущується з народу. В.Винниченко звинувачує в такому переродженні священика: він підказав, як підступитися до непокірного Тереня і зробити його прихильником сільської верхівки. Автор, полишаючи читачу самому робити висновок, не приділяє уваги духовній силі Тереня як силі людини, що повинна виявитися сконцентрованою, цільною перед вибором свого життя» [7, с. 165]. Далі йдеться мова про те, що Є.Ярошинська приділила значно більше уваги образу священика, процесу «перекидання», переродження української інтелігенції та їхнім наслідкам.

Як відомо, можливості автора в розкритті образу визначаються жанром твору, його назвою, мовою, групуванням персонажів. Володимир Винниченко назвав свій твір за іменем свого головного героя, що загалом йому притаманно, якщо згадати інші його твори, написані в різні часи («Зіна», «Кузь та Грицунь», «Хома Прядка» та ін.). До фабули твору введено й автора-оповідача, який є достовірним свідком подій. Вони постають глибоко психологізовані завдяки ліризації та драматизації, що характерно для авторського стилю.

Критики та історики літератури віддавали належне вмінню Володимира Винниченка відтворювати на сторінках творів інтригуючі події в середовищі різних соціальних груп. Твір, треба розуміти, має автобіографічні риси, оскільки нам відомо, що автор довгий час переховувався від агентів жандармерії, володів навичками конспірації, умів визначати характер людей, прогнозувати їхню поведінку, відповідно до ситуації позиціонувати

себе, контактувати з людьми різних соціальних прошарків, жити на мінімальні кошти, виконувати різноманітну роботу тощо.

Водночас слід розуміти, що від імені автора виступає ліричний герой, який має проблеми з легальною діяльністю. Такий прийом установлює довірливий зв'язок із реципієнтом, якому звіряється оповідач: «Мені треба було на якийсь час сховатися. Я взяв селянський пашпорт, відповідно цьому одягся і поїхав» [1, с. 588]. Мимоволі створюється відповідний до ситуацій настрій, усі дії, вчинки, переживання оповідача стають близькими читачу, який відповідно переймається радістю, співчуттям, тривогою або розпачем.

Оповідач вийшов на невідомій залізничній станції та його шлях лежав у невідомий світ, у якому він свідомо вирішив заховатися, дотримуючись завдання залишитися для нього невідомим. Історичні обставини того часу підказують, що перед нами революційний діяч, який для суспільства був «неблагонадійним» і сприймався як ворог. Відчуття зародження протистояння революціонера та тих сил, що віддані репресивному державному устрою, стережуть свої антигуманні устої вносять психологічну напругу в сприйнятті оповіді.

Перша ж сторінка засвідчує, що втекти від переслідувань можна, але не від суспільних проблем. Перше оповідачу вдається вповні завдяки влаштуванню, за порадою свого супутника Тереня, на роботу до священика. Однак революційні події першого десятиліття глибоко проникли в життя народу, від них уже не сховатися, переїхавши з міста в село. Справа революціонерів проросла новими паростками в середовищі селян, і це яскраво виражено в образі парубка Тереня, який усвідомлює соціальну й майнову нерівність у своєму селі.

Терень відшукав для боротьби із сільськими можновладцями, – старостою, стражником, монопольщиком, їхніми родичами, прихильниками, – кого у пориві відвертості називає «барбосами», «подлецами і душогубами», свій дієвий метод: оспівувати їх злодіяння у своїх піснях. Він знає про існування боротьби трудящих за свої права, яку називає «забастовкою».

Парубок критикує усталене в його оточенні уявлення про один з мирних видів суспільної боротьби: «А то що? Курку вкраде, хату підпалить – і забастовкою називається. Ні, щоб у книжках було записано, от то друге діло... Ну-ну, та я своє знаю» [1, с. 593]. Так завдяки Тереню Володимир Винниченко лаконічно, але надзвичайно змістовно розкрив існування цілком сформованої поведінки певної групи людей, далеких від розуміння мети, завдань, форм, методів революційної боротьби. Спотворене розуміння забастовки як учинення злочину видається легковажним, контрасти між лексичним значенням слів та ідейною висотою справи творить комізм ситуації.

Терень укладає свій зміст у поняття забастовка, бачить свої місце й роль у ній: «Як чесний чоловік, готов зараз на таку забастовку іти. На смерть, на що хоч! Їй-богу!» [1, с. 593]. Він за своїми даними готовий до фізичної боротьби, але не більше. Пройти з кілком у руках по глибокому темному ярові, набити когось із можновладців або їхнього оточення, терпіти побої самому – таке уявлення про «правильну» революційну діяльність. Є тут і високий порив: він захищає своє право поета-пісняра висловлюватися на злободенні теми.

З першого ж моменту знайомства професійного й стихійного революціонерів внаслідок довірливого тону розмови зароджується думка про поєднання їх зусиль, поширення знань про революційну справу. Однак ми не повинні забувати про конспіративні обставини перебування оповідача в Тереньовому селі, про загострення ситуації зі статусом парубка в громаді та його некерованість у моменти знервованості, які він супроводжує пиятикою.

Оповідь усе далі відводить реципієнта від очікуваного розвитку подій та отримує несподіваний поворот: можновладці, переконані священиком, у якого служили вирішили не боротися з творчістю поета-пісняра, а, навпаки, ввела його до свого середовища, взявши на роботу, дозволивши одруження на нерівній, донедавна, собі коханій дівчині. Почуття радості за Тереня не може розвинутися, бо оповідач методично, з допомогою важливих психологічних деталей, показує шляхи їхніх розходжень, наростання протиріч у виважених діях, які зводяться фактично до дратування влади. Пройшло півтора року і захисник усіх гноблених сам перетворився на гнобителя, що, перебуваючи на державній службі, бив людей до крові.

Таким чином оповідання «Терень» має сприйматися як трагедія великої справи боротьби за соціальну справедливість у суспільстві. І хоч у творі ніхто не помер фізично, ясно зрозуміло, що померла велика справа, на яку було витрачено багато сил неймовірної кількості людей, котрі справді жертвували собою заради змін на краще.

Володимир Винниченко напевне писав свій твір під впливом розчарування революційною ситуацією в Російській імперії та Європі. Очевидно, що тільки у зв'язку з цим він укладає в уста свого оповідача психологічно страшні слова про бажання вбивства священика, який, виконуючи свою місію з примирення громади, сприяв спотворенню Тереня, виведенню його з числа борців за новий суспільний лад.

Володимир Винниченко зумів у своєму творі сягнути глибин психологічного дослідження й майстерності відтворення внутрішнього світу окремої особи та суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В.К. Терень // Винниченко В.К. Краса і сила. – К.: Дніпро, 1989. – С. 588–612.

2. Гнідан О.Д., Дем'янівська Л.С. Володимир Винниченко: Життя, Діяльність, Творчість (Навч. посіб. для студ.-філол.). – К.: «Четверта хвиля», 1996. – 256 с.
3. Дзеверін І. Про В.Винниченка та його ранню прозу // Винниченко В.К. Краса і сила. – К.: Дніпро, 1989. – С 3–20.
3. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
4. Кодак М.П. Психологізм соціальної прози. – К.: Наукова думка, 1980. – 162 с.
5. Кодак М.П. Поетика як система. – Луцьк: ПДВ «Твердиня», 2010. – 176 с.
6. Козинський Л.В. Творчість Євгенії Ярошинської в контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Дис. ... канд. філол. наук. 10.01.01 – українська література. – К., 2000. – 210 с.
7. Мацевко Л. Засоби характеротворення в малій прозі Володимира Винниченка // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 11–14.
8. Фащенко В.В. В глибинах людського буття; Етюди про психологізм літератури. – К.: Дніпро, 1981. – 253 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Козинський Леонід Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури УДПУ імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: проблеми сучасного літературного процесу.

ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ В ОПОВІДАННІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «МОМЕНТ»

Марія ЛАВРУСЕНКО (Кіровоград)

У статті досліджується специфіка художнього осмислення філософії життя Ф. Ніцше в оповіданні В. Винниченка «Момент».

Ключові слова: Винниченко, Ніцше, філософія життя.

The article examines the specifics of artistic understanding the philosophy of F. Nietzsche's life in Vynnychenko's story "The Moment".

Key words: Vynnychenko, Nietzsche, philosophy of life.

Письменник Володимир Винниченко прийшов у вітчизняну літературу на початку ХХ століття. Дебют його художньої творчості припав на доволі непростий час світової історії. В Україні, як і у всій Європі, відбувалися серйозні зміни в політичному й соціальному житті. Нове з'явилося не лише в суспільному бутті, а й у сприйнятті, розумінні й тлумаченні людиною навколишнього світу й себе в ньому.

Наприкінці ХІХ – у першій чверті ХХ століття у Європі набули популярності філософські ідеї Ф. Ніцше, З. Фрейда, А. Бергсона. У своїх працях вчені заперечували постулати класичної філософії з її увагою до об'єктивного світу й наукової істини, натомість висунувши гасло: «Людина понад усе!».

Працями Ф. Ніцше захопився і Володимир Винниченко. Відомо, що перебуваючи у в'язниці, письменник читає й перекладає праці філософа [7; 8]. Погляди німецького мислителя приваблювали українського політика й митця слова новизною думок в оцінці світу і його законів. Ненависть до